

ostvarivanja socijalne revolucije. SKJ je prva partija proletarijata koja je došla do faze kada socijalnu revoluciju treba iz faze generalnog programa dovesti u fazu operacionalizacije, pretakanja u praksu. Stoga je izuzetno važan zadatak traženje organizacionih rješenja koja će odgovarati zadatku partije u fazi izgradnje odnosa socijalističkog samoupravljanja.

Zaključujući prikaz Caratanove višeslojno poticajne knjige treba reći da ona, pisana rukom politologa, veoma inspirativno potiče historičara na interdisciplinarnost u pristupu istraživanju povijesti komunističkog pokreta i jugoslavenske revolucije u koordinatama svjetskog procesa borbe za socijalizam, na traženje i isticanje onih elemenata povijesne prakse proletarijata na ovom tlu koji su autentični doprinos procesu epohalnog socijalnog prevrata.

Stanislava Koprivica-Oštrić

DUŠAN M. BOŠKOVIC, Stanovišta u sporu, Beograd 1981, 175 str.

Knjiga Dušana M. Boškovića »Stanovišta u sporu« zaslužuje pažnju zbog najmanje dvaju razloga: jednog, historijsko-informativnog, i drugog, metodološki-metodičkog, dakle načina dekodiranja naslovljenog problemu na razini diskursa.

I dok je novost informacije u osvjetljavanju jugoslavenske kulturno-duhovne zbiljnosti pedesetih godina putem reaktualizacije fenomena spora kao pronosnika divergentnih stajališta i teorijskih dijaloga, diskurs se nadaje ne kao sredstvo već (u heideggerovskom smislu »jezik govori«) kao sustav značenja koji u sadržaj unosi i vlastiti smisao. Autor se, naime, upustio u jednu, za naše duhovno obzorje, vrlo rijetku avanturu: da filozofijsko-književnu problematiku, uz osobni selektivni izbor, artikulira posredstvom problema govora kao paradigmatičkog oblika ideologije, ideologijskog diskursa.

I dok se u teorijskoj misli tek naviještaju prvi koraci u prilog znanstvenom utemeljenju filozofije jezika kao pretpostavke razumijevanja diskursa (N. Miščević, S. Žižek i dr.), autor diskurs upotrebljava kao metodu analize duhovnih previranja očitovanih u časopisnoj građi pedesetih godina, točnije, u srpsko-hrvatskoj periodici od 1950. do 1960. godine.¹

Kritika sovjetske koncepcije političkog sistema u cjelini, a kulture posebno, jest označitelj historijskog vremena u kojem se zapodjenuo razgovor o odnosu kulture i politike, odnosno o mogućoj slobodi kulturnog, duhovnog stvaralaštva kao zbiljskoj alternativni sistema koji odjelovljuje socijalizam. Otvaranje razgovora implicitno podrazumijeva različita, često posve suprotna stajališta te iznosi na svjetlo kategoriju spora — sporova, kojima Bošković daje prednost u odnosu na mišljenja njegovih sudionika. Zašto? Jedan od mogućih odgovora bio bi: i egzistencija sporova sadrži u sebi određeni odnos političke i kulturne

¹ I podnaslov knjige glasi: Stanovišta i sporovi o slobodi duhovnog stvaralaštva u srpsko-hrvatskoj periodici 1950—1960.

sфере te jest svojevrsna mjera dokazivosti »drukčijeg« pristupa tom odnosu. O kakvom je »drukčijem« pristupu riječ, najrječitije zbori čuveni Kardeljev govor održan u prosincu 1949. godine u Slovenskoj akademiji nauka i umjetnosti.² Kardeljev je govor hermeneutički obrazac za tumačenje sporova u kulturno-duhovnom stvaralaštvu, jer »prva je meritorna i eksplicitna kritika sovjetskog modela kulture, bez koje ne bi bilo moguće razumeti pravac i tok kasnijih zbivanja u jugoslovenskoj kulturi« (str. 3).

Ne upuštajući se u višeslojnu analizu spomenutog govora, autor zorno, ali s mjerom otvara bitne moduse takve analize po kojoj je on određujući okvir za razumijevanje kasnijih sporova.

Sadržajno, Kardeljev govor predstavlja negaciju sovjetske društvene znanosti, njene antidijalektičke intencije a posebice kategorije partijnosti koja znanost svodi na privjesak državnom aparatu. Istodobno, on predstavlja objavu puta slobode duhovnog stvaralaštva, inaugurirajući time nov odnos spram znanosti i stvaralaštva uopće. No, paradoksalnost navješćujućeg pristupa iščitava se na razini formalno-logičke analize govora koji je za autora eklatantni primjer ideološkog diskursa. Kao potkrepa tog stava služi ključno mjesto iz Kardeljeva izlaganja: »Mi smatramo da naši naučni radnici moraju da budu slobodni u svome stvaranju. Upravo zbog toga jer bez borbe mišljenja i bez naučne diskusije, kritike i proveravanja teoretskih stavova u praksi, nema napretka a ni uspješne borbe protiv reakcionarnih koncepcija i dogmatizma u nauci.«³ Zamka slobode izvire iz samog performativnog iskaza (mi-vi, subjekt-objekt) koji u činu proklamacije slobode sugerira njeno davanje i posredovanost. Konzekventno tomu, autor iz navedenog citata izvodi: a) unutarnje uvjete napretka znanosti omogućene (relativnom) autonomijom duhovnog stvaralaštva u cjelini, i b) vanjski kriterij za ocjenu zbivanja u njoj a koji ima sve naznake ideološkosti. Drugim riječima, sporovi koji su se javili u obličju dijaloga ili borbe mišljenja zbivali su se unutar supostojanja slobode i ovisnosti, unutar interpretativnih krajnosti o potpunoj autonomiji i nužnoj heteronomiji, unutar duhovne neodređenosti koja (ipak) povijesnu samoupitnost prosuđuje povijesnim apriorijem. A ideološki diskurs upravo ima ulogu povijesnog apriorija, jer ga, kako na jednom mjestu kaže autor, polemičke intencije svode unutar sheme onih pretpostavki koje su po sebi razumljive, dakle neupitne. Na tragu takva promišljanja nužno se oglasilo pitanje legitimnosti interpretacije unutar marksizma. Zacijelo, dijalektička sudba sporova odvijala se u iskušavanju tog pitanja.

Iako su sporovi koje autor prezentira u suštini sporovi o slobodi duhovnog stvaralaštva, Bošković se pri koncepcijskom uobličavanju knjige opredijelio za tzv. tematski kriterij koji je ujedno okosnica sučeljavanja i vremenski bliskih, neposredno suprotstavljenih stajališta.

Sporovi iskazuju temeljne upite duhovne klime pedesetih godina; u sklopu literarno-filozofijskog diskursa gledišta se sabiru oko problema odnosa društva i umjetnosti, otvarajući pri tom niz pitanja: problem partijnosti književnosti, odnos spram sočrealizma, relaciju realizam-modernizam i dr.; unutar tekstualne građe sa čisto filozofijskim pretenzijama bistre se mišljenja oko odnosa znanosti

² E. Kardelj, »Naša nauka danas ima pred sobom zadatke od velikog istorijskog značaja«, *Naprijed*, 1949, br. 51, str. 1.

³ *Isti*, str. 1.

i ideologije i stava spram egzistencijalizma, a ujedno slute različiti hodovi re-interpretacije Marxove izvorišne misli.

U prvom odjeljku knjige: »'Borba mišljenja' i njene granice« problematizira se partijnost književnosti u svjetlu tragalaštva za novim umjetničkim i kulturnim koncepcijama koje bi značile afirmaciju slobode duhovnog stvaralaštva.

Već referat P. Šegedina »O našoj kritici«,⁴ izrečen na Drugom kongresu književnika Jugoslavije potkraj 1949. godine, navješćuje sporove o socrealizmu. Naime, odbacivanje sovjetskog socrealističkog obrasca otkriva pitanje: što je zamjena socrealizmu u nas? Šegedinovo izlaganje je upravo pokušaj odgovora. No, dogodilo se da je upravo on, po autoru, svojim opservacijama unio zbrku, jer umjesto teorijski domišljene koncepcije ili stava kao potpune negacije socrealizma, nudi »tek« radikalniji pomak. To se očitava u tome što Šegedin i dalje pristaje na načelo partijnosti književnosti, ali ga obdaruje Marxovim izrazom »bogatstvo ljudskog i prirodnog bića«, odnosno, »ljudski smisao«, što je bilo posve nepojamno u tadašnjem duhovnom vidokrugu. Prizivom na nešto immanentno umjetnosti kao takvoj, u čemu je zgusnuta njena autohtonost, Šegedin je otvorio prostore rasprama o odnosu umjetnosti i društva. Biva to u vrijeme kada se Drugi kongres književnika Jugoslavije i dalje rezolutno opredjeljuje za odražavanje stvarnosti kao najprimjereniji način djelatne uloge socijalističke literature (str. 8). Relativna autonomija umjetnosti, za koju je tada pledirao Šegedin, izazvala je sporove koji su sadržavali dvije razine: razinu teorijskih napora oko utvrđivanja pravog poimanja Marxovog »ljudskog smisla«, kao i onu koja je, umjesto analize, prosuđivala Šegedinovu idejno-političku podobnost. Raspre su se vodile između R. Nikolića i P. Šegedina na stranicama časopisa: beogradskih Književnih novina⁵ i zagrebačke Republike,⁶ te između G. Gamulina i I. Hegedušića na stranicama Republike.⁷

Budući da je nerazumijevanje Marxova pojma »ljudski smisao« bila osnovna značajka gledišta Šegedinovih oponenta, pa i tzv. branitelja (kakvu je ulogu tada preuzeo G. Gamulin, koji pokušava u »ljudski smisao« unijeti tzv. političku konotaciju i, istodobno, afirmirati izraz »politički smisao«), to prije su ideološki argumenti imali snagu »prosudbe« Šegedinove političke ispravnosti.

Osnovicu daljnjih rasprava o slobodi duhovnog stvaralaštva predstavlja poznati govor Miroslava Krleže na Kongresu književnika u Ljubljani 1952. godine.⁸ Unatoč implikacijama koje je Krležin govor imao na cjelinu kulturno-duhovnih zbivanja narednih godina, i u tomu jest nezaobilazan, višeznačnost je njegova sadržaja, po ocjeni autora, unutar teorijskih razgovora nepravedno reducirana na teze o larpurlartizmu. U svjetlu tih polemičkih teza začeo se tzv. sukob između M. Krleže i R. Supeka, iako Krleža sam nije sudjelovao u polemici, često označen kao sukob između M. Krleže i zagrebačkih Pogleda,⁹ časopisa kojega je R. Supek i bio glavni urednik.

⁴ P. Šegedin, »O našoj kritici«, *Republika*, 1950, br. 1.

⁵ R. Nikolić, »Nešto o partijnosti u književnoj kritici«, *Književne novine*, 1950, br. 13.

⁶ P. Šegedin, »Povodom članka R. Nikolića, Nešto o partijnosti u književnoj kritici«, *Republika*, 1950, br. 8—9.

⁷ G. Gamulin, »Za slobodu kritike«, *Republika*, 1950, br. 5; I. Hegedušić, »Riječi o kritici i organizaciji kritike«, *Republika*, 1950, br. 1.

⁸ M. Krleža, »Govor na Kongresu književnika u Ljubljani«, *Republika*, 1952, br. 10—11.

⁹ *Pogledi*, časopis za teoriju društvenih i prirodnih nauka, izlazi kao mjesečnik u Zagrebu od 1952. do 1955. godine.

Iako je teško dokučiti zbiljsku suštinu spora na razini diskursa, jer su suprotstavljena gledišta donekle sukladna, posljedičnost spora je pragmatično-konkretna: 1955. godine dolazi do gašenja *Pogleda*. Čini se da su Krležine opservacije o larpurlartizmu sporne upravo onoliko koliko nisu nedvosmislena negacija larpurlartizma.

Tekstovi R. Supeka: »O neaktuelnosti larpurlartizma«¹⁰ i »Plehanov je vidio točno«¹¹ te tekst G. Gamulina »Impresionizam«,¹² u kojima se oponira Krležinim stavovima, intonirani su nabojima koji nadilaze, primjerice, puku objektivnost komparativne analize simbolizma i impresionizma. Dalekosežnost takva ustremljenja očitava se u Supekovom potenciranju značenja koje Krležina »obrana« larpurlartizma može imati u kontekstu aktualnog socijalističkog trenutka: »[...] kakav smisao ima kod nas ova zakašnjela rehabilitacija larpurlartizma u sadašnjem momentu razvitka? Da li se htjelo, da se izvjesni sputnici naše socijalističke revolucije oslobode one nelagode, koju za njih znači ideološko uključivanje u socijalističku revoluciju, i da im se osigura neki nezavisan prostor, gdje će se moći predati svojim bavljenjima po 'pasivno-rezistentnoj liniji'«¹³

Tragom posve osebujnog autorova komentara koji ne prosuđuje u smislu opredjeljivanja, već bi da razumijeva smisao spora, dopiremo do paradoksalnosti spora. Iako su i Krleža i Supek u nekim pitanjima¹⁴ bili u osnovi na istom stajalištu, Krleža se u proizvedenom sporu iskazao posve kao njegov antipod; iako se Supek među prvima u kulturi zauzeo za obranu slobode duhovnog stvaralaštva kao povijesnog modusa njegove egzistencije, u sporu se iskazuje kao pobornik ideološkičnosti umjetnosti. Ili, kako Bošković kaže: »Zalažući se za 'sociološki ekvivalent' kao metod tumačenja, Supek je u osnovi ukidao autonomiju kulture, a umetnost je tumačio kao oblik ideologije« (str. 29).

Spor između Krleže i Supeka okarakteriziran je kao najrječitiji primjer sukoba na ljevici, no izostala su detaljnija objašnjenja po kojima on to doista jest. Valjda stoga što za autora to nije ocjena već činjenica koju on, dosljedan svom metodologijskom postupku, podastire u smjeru artikuliranja bitnih pitanja putem javnog diskursa.

A upravo su pedesete godine ne samo omogućile već i pretpostavile javni diskurs kao objavu mišljenja, transcendenciju spoznaje, čin djelovanja. Diskurs se poput manevarskog prostora »koristi« za bujicu pitanja: postoji li marksistička estetika, treba li nadrealizam »likvidirati«, što s modernizmom...

Iako sapleten između ideje o jedinstvu marksističkog učenja i svijesti o nužnosti njegove revizije, marksizam se u nas (to autor kao uzgred spominje) koristi metodom inmanentne kritike. Unatoč nepojamnosti njena dosega koji se kreće unutar kriterija subjektivne i ideologijske verifikacije konkretnog istupa, bitna

¹⁰ R. Supek, »O neaktuelnosti larpurlartizma«, *Pogledi*, 1953, br. 5, str. 297—312.

¹¹ *Isti*, »Plehanov je vidio točno«, *Pogledi*, 1953, br. 9—10, str. 638—651.

¹² G. Gamulin, »Impresionizam«, *Pogledi*, 1953, br. 9—10, str. 619—638.

¹³ R. Supek, »O neaktuelnosti larpurlartizma«, ..., str. 312.

¹⁴ Autor navodi bliskost njihovih gledišta o apstraktnoj umjetnosti, potkrepljujući to primjerima Krležina negativnog doživljaja Kandinskog kao i Supekovog otpora spram umjetničkog profila zagrebačke grupe Exat 1951.

je njena mogućnost. U tom smjeru valja tumačiti sve tekstove koji plediraju za kritičko preispitivanje kako sovjetskog modela i »ždanovštine«, tako i direktnih implikacija njihova prisustva u Jugoslaviji, za socijalističko samoupravljanje a protiv socijalnodogmatskog konformizma, za slobodu mišljenja a protiv duhovne uniformnosti stvaralaštva. Apelom na otvorene mogućnosti koje socijalistički humanizam (često rabljen pojam u napisima tih godina) otkriva kulturnom stvaralaštvu, Supekov tekst »Zašto kod nas nema borbe mišljenja«¹⁵ zasigurno je imao ulogu povijesnog pamfleta. Analitičkim uvidom u tadašnju kulturnu situaciju, Supek izriče kao prioritetni kulturni zadatak, a što je i bio preduvjet za borbu mišljenja, da se »ukloni dosadašnja sloboda isključivanja ili podvrgavanja te zamijeni slobodom udruživanja i razilaženja«.¹⁶ Koliko je »borba mišljenja« bila određujuća za atmosferu kulturnih zbivanja pedesetih godina, najbolje svjedoči »tzv. obnova sukoba na književnoj ljevici«, o čemu Bošković govori u drugom odjeljku knjige. Autor se ne bavi studioznom analizom »sukoba«; on tek ocrtava njegove obrise, daje imena ponekih sudionika, naznačuje neke od razloga. On ne prekoračuje granice prikazivačke interpretacije, iako su možda bila nužna neka objašnjenja. To prije što je sam naslov »Obnova sukoba na ljevici« historijski i teorijski srodan i upitan. Nigdje nije tako upadno sabijeno mnoštvo samorazumljivih pretpostavki (sukoba) i tako metaforično-imaginativni diskurs s pomoću kojeg se sukob ima razobličiti. Sve to naslovljenom »sukobu« daje privid iracionalnog, neprozirnog, neslutljivog. U znaku je toga i manifest »Naše nužnosti. Pismo prijatelju u znaku nadolazeće godine«, inače uvodnik *Mladosti*,¹⁷ koji se navodi kao neposredni povod obnovljenim rasprama na književnoj ljevici. Iako je smisao tekstualne poruke na osnovi navedenih citata teško razaznati i zbog njene višeznačnosti i zbog simboličkog, literarnog jezika kojim je dana, izvjesno je ipak da je riječ o nacrtu književnog programa koji, pomičući granice historijskih determinanti, pronosi ideju pune autonomije kulturnog stvaralaštva. Odjek koji je spomenuti manifest imao u javnosti kretao se unutar političkih, uglavnom negativnih, tumačenja (u stilu Jeremićevih ocjena: »savršeno apolitičan«, »irealističan«, »ideal anarhističke stihije«, »Mladost crnim uokvirena« i sl.) i obnove razgovora o poetskom činu, nadrealizmu, subjektivnosti i umjetničkoj istini i dr., dakle razgovora koji su po tematskim i drugim naznakama svojevrsni kontinuitet sporova iz međuratnog razdoblja. Suprotstavljena su se stajališta oglašavala na stranicama beogradskih listova *Književne novine* i *Svedočanstva*, te nastavila i nakon ukiđanja *Mladosti*. Naspram političkih ocjena, koje su se u sjeni spomenutog događaja javile (B. Drenovac, B. Zihel, D. Jeremić, M. Bogdanović), autoru su zanimljivija različita gledišta koja se izriču unutar literarno-filozofijskog kruga. To se prije svega odnosi na suradnike koji okupljeni oko *Svedočanstva* (O. Davičo, O. Bihalji-Merin, E. Finci, M. Ristić, D. Matić, uključujući i novopridošle iz *Mladosti*: R. Konstantinović, Z. Mišić, Z. Glušćević i dr.) problematiziraju bitna pitanja tzv. teorije poetskog čina, estetike, odnosa politike i umjetnosti.

¹⁵ R. Supek, »Zašto kod nas nema borbe mišljenja«, *Pogledi*, 1953, br. 11.

¹⁶ Isto, str. 907.

¹⁷ *Mladost*, 1952, br. 1.

Za fizionomiju ali i sudbinu Svedočanstava indikativan je Ristićev esej o slobodi: »San i istina Don Kihota«,¹⁸ koji zapravo predstavlja obnovljen dio teksta »Istorija i poezija« tiskanog u Pečatu 1939. godine. Bošković se s pravom pita za prave razloge obnovljenog tiska teksta s nadrealističkom aureolom, imajući na umu sadržaj poruke koja jezikom poetske imaginacije dopire do pitanja susreta umjetnosti i politike (revolucionarnom akcijom), potencirajući pri tom ipak nuždu njihove autonomnosti, sudbu neumitne razdijeljenosti. Ne ide li upravo spor između Književnih novina (koje se ovdje doimlju poput političkog prosuditelja) i Svedočanstava (koje ne premošćuju taj jaz) u prilog Ristićevoj metafizičkoj skepsi?

Godine 1952. prestale su izlaziti i Književne novine i Svedočanstva, a Milovan Đilas biva eksponent zasjeka jasnim idejno-političkim kvalifikacijama po kojima je nadrealizam suprotan marksizmu pa, konzekventno tomu, društvena uloga Svedočanstava neopravdana i reakcionarna. Time je cjelina bogatstva mišljenja o egzistencijalnim pitanjima umjetnosti i politike svedena na ideologijsko-političku konfrontaciju marksizma i nadrealizma.

Na zagrebačkoj sceni jedino se u studentskim glasilima naziru konture obnove naslovljenog »sukoba«. Najmarkantniji među njima jesu Krugovi¹⁹ koji negativno vrednuju sporove začete u okružju diskusija oko Mladosti. No, pojedini istupi naslućivali su i opredjeljenje. Za ilustraciju duhovne klime, koja je u suštini potkrepa konzistentne niti Svedočanstva, Bošković je odabrao objavljene opservacije A. Šarčevića²⁰ i V. Desnice,²¹ koje su umnogome komplementarne. A. Šarčević se unutar filozofijskog diskursa založio za kritičku reinterpretaciju klasika marksizma, dajući suvislu kritiku teorije odraza koja u sebi implicitno podrazumijeva podvojenost a ne cjelinu subjekt-objekt odnosa; V. Desnica se u seriji članaka javio kao bespoštedni kritičar svega što primjenjivana teorija odraza od književnosti zahtijeva: »tendencioznost«, »klasnost«, »partijnost«.

Iako je u sadržajnom smislu poglavlje »Umetnost i stvarnost« samo kontinuiran dio prethodnog poglavlja, njegova je izdvojenost konceptijske i metodologijske naravi. U uvodnom dijelu autor daje distinkciju između spora i sukoba, tj. »između diskurzivne i nasilne obrane stanovišta« (str. 67), vezući je za razlikovanje diskurzivnih i nediskurzivnih oblika sporova. Ustvrdjujući da enigmatski tok spora proistječe iz njemu nerazpoznatih nediskurzivnih elemenata, autor dosege vlastite spoznaje crpi iz fenomenologije diskursa, koji je ujedno izvoriste njegove analize. Pokušaj da spozna i protumači različite nivoe spora koji su karakteristični za razdoblje od 1955. do 1957. godine jest neosporna odlika analitičkog postupka prezentiranog u ovom dijelu knjige, koji za osnovu ima časopise *Savremenik* i *Delo*.²²

U grupu sporova nepolemičke intonacije Bošković ubraja priloge koji bistrine mišljenja oko odražavanja stvarnosti u književnosti putem selektivnog odabira

¹⁸ M. Ristić, »San i istina Don Kihota«, *Svedočanstva*, 1952, br. 5.

¹⁹ *Krugovi* izlaze od 1952. do 1958. godine te pripadaju glasilima »mladih« s najdužim kontinuitetom tih godina.

²⁰ A. Šarčević, »Nekoliko misli povodom članka dr Olega Mandića«, *Tribina*, 1952, br. 2.

²¹ V. Desnica, »Zapisi o umjetnosti«, *Krugovi*, 1952, br. 4—5.

²² *Savremenik* je, što Bošković u bilješkama navodi, konceptijski i po imenima suradnika nastavljač *Književnih novina* a *Delo* — nastavljač *Svedočanstava*.

prijeвода stranih pisaca, što je na neki način bio i kriterij opredjeljivanja, te navlastitih komentara. Odnos spram Kafke i Lunačarskog u svjetlu njihova različitog literarnokontemplativnog obzorja tipičan je izraz takvih opredjeljivanja.

Smisao sporova koji pripadaju drugoj grupi jest u naglašenijoj podvojenosti stajališta oko realizma i idejno-političke valorizacije književnosti i umjetnosti u cjelini, a koja se u biti reflektirala kao suprotnost pozicija obaju časopisa. Z. Mišić i M. Jurković²³ bili su sudionici polemike koja putem eksplicitnih formula: 'realizam' — 'antirealizam', 'objektivna književnost' — 'iracionalizam', otkriva postojanost dvaju jasnih konceptijskih vidokruga: Savremenika kao pronositelja tzv. nužde realizma i Dela koje stremi tzv. alternativnoj, autonomnoj i od idejno-političkih sudova oslobođenoj umjetnosti.

Iako su okosnicu spora tzv. treće grupe sačinjavali različiti, ekstremno suprotstavljeni pogledi oko realizma i modernizma, koji u ogledalu javnosti bivaju prepoznati posebice po njihovim protagonistima, njegovo se značenje, kako kaže autor, nadaje u »nečem drugom, neknjiževnom: bilo je to iskušavanje — doduše, u području književnih ideja — teorijskih i praktičkih mogućnosti za javnu egzistenciju pluralizma stanovišta« (str. 78). Često nadilazeći trezvenu argumentaciju, raspre postaju poprištem imaginarnih spekulacija te dokidaju granice mogućeg dijaloga. Zato umjesto diskurzivnih poruka u prvi plan dolaze njihovi akteri: naspram M. Ristića (i njegovih kritičkih opservacija u vezi s objektivističkim odražavanjem stvarnosti) stupaju G. Gamulin i Z. Gavrilović.

Specifičnost priloga četvrte grupe jest upravo njihova svodljivost na mjeru polemičkog, što je bio put rasvjetljavanja pitanja kojima se umjetnička i književna kritika u njenom začetku bavila. Pitanja oko apstraktne umjetnosti na polju likovnog izraza (M. B. Protić i G. Gamulin) i socrealizma u srpskom slikarstvu (L. Trifunović) prilog su tom hodu.

Imajući na umu sve nivoe spora (sporova) koji su se vodili na stranicama Savremenika i Dela, Bošković istodobno podastire dovoljno materijala za objašnjenje kulminacijske točke sukoba 1956. godine. Tako kratki historiografski prikaz koji potom slijedi, a u kojem su nezaobilazne činjenice: Treći kongres SK Srbije i Šesti plenum CK SKJ u smislu zauzetih stajališta o kulturi i umjetnosti posebno, biva tek dodatak a ne okosnica sukoba. Jedina je posljedica tog događaja, sudeći po svemu iznijetom, javna idejno-politička diskvalifikacija časopisa Delo u duhu jednog od političkih prijekora »idealističkom shvaćanju književnosti«.

Za razliku od brojnih i žučno-intoniranih sporova karakterističnih za tzv. literarno-književne krugove, sporovi s filozofijskim pretenzijama ili oko filozofijskih problema, koji se tih godina oglašavaju, kao da nisu ni tako česti ni tako usplamtjeli.

Oslobođen hipotetičkih sumnji i bez nakane da podrobno prikaže historijsku postojanost filozofijskih pregnuća u nas, Bošković mnogo suptilnije prilazi temi. Njega zanima koliko je filozofijski odziv prisutan u javnom diskursu kao refleksija na aktualnost tadašnjeg vremena i kao autorefleksija filozofije same.

²³ M. Jurković se kritički osvrće na knjigu Z. Mišića, Reč i vreme, u tekstu: »Kritika jedne kritike«, *Savremenik*, 1955, br. 1.

Pretpostavke za sporove o egzistencijalizmu i ideologiji implicitno su sadržane unutar poglavlja koja o njima (sporovima) zборе. Nije to slučajno kad autor upravo unutar filozofijske problematike »upriličuje« mali »govor« o potrebnosti kritičkog diskursa naspram ideologijskog. Zaključak koji se daje naslutiti iz kratkog promišljanja na tu temu bio bi: onoliko koliko nije ozbiljena egzistencijalnost kritičkog diskursa, vlada ideologijski (»topos svakog diskursa je nužno etastički ili ideološki«, str. 119). A budući da se, u duhu ideologijskog diskursa, svako slaganje predstavlja kao razumijevanje a neslaganje jest isto što i nerazumijevanje, u pretpostavci razgovora već je sadržano isključivanje. Čini se da je sudbina egzistencijalizma, koji se u nas očitovao kao odjek, samo na razini »meditacije o nečemu stranom«, imala takvo iskustvo — najtežih ideologijskih osuda.

Dobivši epitet buržoaske ideologije još u radovima R. Supeka: »Egzistencijalizam i dekadencija«²⁴ i B. Zihlerla: »O egzistencijalizmu i drugim savremenim pojavama idejne dekadencije«,²⁵ bezočno je anuliran cijeli jedan filozofijski pravac samo stoga što je izviraio iz supstancijalnosti zapadnog svijeta i agonije zapadnog građanskog čovjeka. U sličnom je tonu i Pejovićev osvrt na egzistencijalizam francuskog filozofa M. M. Pontyja.²⁶ I dok se V. Rehar²⁷ upušta u polemiku s B. Zihlerlom braneci Sartreovo egzistencijalističko viđenje te opravdanost susreta marksizma i egzistencijalizma, jedino su radovi V. Sutlića²⁸ bili otpor tim ideologijskim argumentima; suvisli pokušaj teorijskog promišljanja filozofije egzistencije u kontekstu tjeskobne krize Zapada i udesa metafizičkog mišljenja; koračaj k razumijevanju njegove biti.

U tim radovima ujedno se naviještaju temeljne kategorije Sutlićeve filozofijske misli: čovjek kao biće odnosa i praxis kao cjelina i bit čovjekova odnošenja. No, autor navodi i još jednu, za njega spornu kategoriju Sutlićeva marksističkog filozofiranja. Riječ je o partijnosti filozofije kao nuždi jer: »Partijnost filozofije nije njena podređenost politici, nego uvjet filozofičnosti politike.«²⁹ Sutlićevo zalaganje za partijnost filozofije može se protumačiti apsurdnim s obzirom na: a) vrijeme u kojem on objavljuje potrebu partijnosti (početak šezdesetih godina), i b) načelno opredjeljenje SKJ za slobodu stvaralaštva a protiv partijnosti u kulturi i umjetnosti posebice. No tragom takva razmišljanja, na koji nas autor vodi, ide se samo dalje u razumijevanju spomenuta citata. Jer ne samo što se filozofijski diskurs ne da izvesti iz ideologijskog diskursa (jer nije riječ o partijskom nalogu za partijnost filozofije), on se s njim ne da ni komparirati.

Partijnost filozofije o kojoj zbori Sutlić, ma koliko teško zvučala sama riječ, ima posve drugu konotaciju i izvorište: Marxova jedanaesta teza o Feuerbachu, u svjetlu odjelovljenja filozofije kao filozofičnosti zbilje pa i politike, imanentnija je Sutlićevom poimanju partijnosti kao djelatnoj ulozi filozofije od svakog njenog tzv. objektivnog značenja.

²⁴ R. Supek, *Egzistencijalizam i dekadencija*, Matica hrvatska, Zagreb 1950.

²⁵ B. Zihlerl, *O egzistencijalizmu i drugim savremenim pojavama idejne dekadencije*, »Kultura«, Beograd 1954.

²⁶ D. Pejović, »'Smisao i besmisao' Merleau-Pontyja«, *Pogledi*, 1953, br. 5.

²⁷ V. Rehar, »Boris Zihlerl i egzistencijalizam«, *Nova misao*, 1953, br. 6.

²⁸ V. Sutlić, »Egzistencijalna filozofija Martina Heideggera«, *Republika*, 1950, br. 10; *isti*, »Kriza građanskog čovjeka u svjetlu egzistencijalizma«, *Pogledi*, 1953, br. 6.

²⁹ *Isti*, »Naša filozofijska situacija«, *Naše teme*, 1961, br. 10.

Spor o ideologiji, što je ujedno i naslov posljednjeg poglavlja knjige, ima i nadalje sve naznake aktualnosti. Naime, sabirući se oko dva temeljna pitanja: a) što ideologija jest i b) kakav je odnos između ideologije i znanosti, spor je razmicao granice spoznaje do kojih je dospijevala naša marksistička misao.

Dva osobena i u filozofijskom smislu najrelevantnija pristupa poimanju ideologije pedesetih godina izložili su M. Kangrga i V. Sutlić. Novost u njihovu shvaćanju ideologije moguće je razumjeti u kontekstu »tihog« obračuna s tradicijom teorije odraza u marksizmu. Izričući misao po kojoj je ideologija ontologijsko a nikako gnoseologijsko pitanje, učinjen je značajan pomak u dijalektici mišljenja; otvoren put nadilaženju shematskog poimanja baze i nadgradnje po kojem je ova potonja (dakle i njoj supripadna ideologija) nužno determinirana društvenim bitkom.

No unatoč »općem« suglasju dvojice autora, Bošković je pokušao obrazložiti i neke različitosti koje proizlaze iz cjeline njima pripadnih filozofijskih kategorija i filozofijskih opusa uopće. I Kangrga i Sutlić upotrebljavaju izraz »otudjenje« isto kao što se služe kategorijom svijesti u Marxovom razumijevanju svijesti kao svjesnog bitka. I za obojicu jest u pitanju ideologija onoliko koliko je otuđeni bitak na djelu. No daljnje objašnjavanje sadrži razgraničenje upravo u različitom poimanju drugih kategorija. Za Kangrgu³⁰ je problem ideologije vezan uz pitanje istinitosti i neistinitosti bitka što pojam odnosa kao intersubjektivnosti pronosi kao smisao i sudbu ljudskog opstanka. Za Sutlića³¹ je naglasak na odnosu a ne na egzistenciji, postojanosti bitka; ideologija se utemeljuje u takvom odnosu proizvodnje-proizvođenja (i, dakle, nema nikakvo antropologijsko već isključivo ontologijsko značenje) koji nije ništa drugo do otuđenje biti čovjeka od bitka samog.

I dok se filozofijsko pitanje o smislu i suštini ideologije unutar tzv. strogog filozofijskog diskursa čini posve nepopularnim, začudan je tih godina veliki odaziv na temu odnosa znanosti i ideologije. Prvi sudionici javne polemike o tomu bili su zapravo oponenti Kangrginog mišljenja o ideologiji: B. Šešić, A. Tanović i M. Popović. U sklopu tipičnog gnoseologijskog nazora B. Šešić³² govori o socijalističkoj ideologiji kao apriorno neotuđenoj jer se zasniva na nauci i jer je odraz revolucionarne prakse; za A. Tanovića³³ i M. Popovića³⁴ nauka je nasuprot ideologije te marksizam kao dijalektički materijalizam (znanstveni pogled na svijet) nipošto nije ideologija.

Nešto složeniju analizu odnosa između nauke i ideologije u marksizmu izložio je M. Marković³⁵ označujući naučno kao meritornu konstataciju i objašnjenje datosti i budućnosti, a ideologijsko kao projekciju povijesnih interesa i stremljenja radničke klase.

³⁰ M. Kangrga, »Problem ideologije«, *Pogledi*, 1953, br. 11; *isti*, »Ideologija i istina«, *Naše teme*, 1957, br. 4—5.

³¹ V. Sutlić, »Fenomenologija ideologijskog i ideologijski karakter filozofije«, *Naše teme*, 1958, br. 4—5.

³² B. Šešić, »O nekim problemima ideologije«, *Filozofski pregled*, 1954, br. 1—2.

³³ A. Tanović, »Filozofija kao ideologija i filozofija kao nauka«, *Pregled*, 1954, br. 5.

³⁴ M. Popović, »Dve protivrečne ideološke tendencije«, *Filozofski pregled*, 1954, br. 1—2.

³⁵ M. Marković, »Nauka i ideologija«, *Naša stvarnost*, 1959, br. 7—8.

Na samom završetku knjige Bošković daje samo informaciju o održavanju Bledskog simpozija jugoslavenskih filozofa potkraj 1960. godine na temu: teorija odraza. To je ujedno i linija završetka istraživačkog rada prezentiranog u ovoj knjizi. No, smisao autorova priziva o »moći« diskursa objavljenog na kraju posve je pogodilo atmosferu navedenog skupa: »Da bi dijaloga bilo, a u ovom kontekstu to je samo druga reč za slobodu duhovnog stvaralaštva, potrebno je prihvatiti intelektualni, moralni ili politički integritet (autonomiju) sagovornika, drugog. Razori li se noološka ravan pomoću ideologije ili teorije odraza, nema dijaloga.«

Biljana Kašić

ČEDOMIR ŠTRBAC, *Koegzistencija i internacionalizam*,
Beograd 1982, 235 str.

Egzistencijalni interesi čovječanstva danas nameću potrebu za aktivnom miroljubivom suradnjom i zbližavanjem među narodima; nameću potrebu za aktivnom miroljubivom koegzistencijom i internacionalizmom, o čemu se govori u navedenom djelu. Koegzistenciju i internacionalizam kao suvremene oblike integracije i osnovne metode suradnje u međunarodnim odnosima zahtijeva bezuvjetno aktualni razvitak nauke, tehnike, tehnoloških procesa, ekonomskog života i suvremene civilizacije uopće.

Aktivna miroljubiva koegzistencija postaje imperativom vremena, postaje *conditio sine qua non* u svijetu sve veće uzajamnosti, sve veće ovisnosti jednih od drugih i međusobnih sukobljavanja. U takvoj se situaciji i političkoj konstelaciji snaga i koegzistencija i internacionalizam pojavljuju kao bitne pretpostavke egzistencije čovječanstva i daljnog društveno-ekonomskog razvitka. Koegzistencija i internacionalizam svojom korelativnošću, kako reče autor, i komplementarnošću u cjelini međunarodnih odnosa danas izražavaju Marxov humanistički univerzalizam u poimanju čovjeka i međunarodne zajednice kao asocijacije slobodnih naroda, narodnosti, drugih etničkih skupina i ljudi cijelog svijeta.

Čedomir Štrbac u navedenom djelu s pravom ističe da se koegzistencija i internacionalizam, kao i pokret i politika nesvrstanih, danas sve više nadopunjuju i međusobno uvjetuju u postojećim zaoštrenim međunarodnim odnosima, proturječnostima i sukobima. Aktivna miroljubiva koegzistencija pretpostavka je humanističkog internacionalizma. Koegzistencija zahtijeva, kaže autor, aktivnu suradnju među narodima na otklanjanju uzroka zategnutosti i međusobnog nepovjerenja i pri tom polazi od specifičnosti i razlika u međunarodnim odnosima.

Iako se termin koegzistencija prvi put javlja nakon oktobarske revolucije, miroljubiva aktivna koegzistencija tek se nakon drugoga svjetskog rata nameće logikom postojećih okolnosti kao jedina alternativa opstanka i razvoja. Od pedesetih godina razvija se sve više i postaje sve važnija u međunarodnim odnosima. Koegzistencija danas implicira ukupnost međunarodnih načela i političke prakse